

Qarabağın quşçu toponimləri

Toponimlər torpağın kimlik sənədidir. Çünki hər bir insan, hər bir xalq yurd saldığı yerə dərhal ad qoyur. Bu adlar istisnasız olaraq xalqın öz dilindən götürülür. Heç bir xalq yad dillərdən söz alıb yer adları yaratmır. Kəndimizin camaatı yaylağa köçüb üç ay Çanaqqıda yaşayır. Bu dövr iyun, iyul, avqust aylarına düşür. Həmin vaxt kənddə əkinlər və biçənlər qorunur.

Yaylaqda isə əkin və biçənək yoxdur. Çanaqqıdakı yurd adları bunlardır: At Əsgərin yurdu, Orucun yurdu, İsmeyilin yurdu, Zeynalın yurdu, Moruxlunun yurdu, Hasan Qaranın yurdu, Kəsəmənilərin yurdu və s. Yurdlar ilk dəfə orda binə quran adamların adlarını daşıyır. Həmin kişiler çoxdan dünyadan köçüblər, lakin o yerlərin adları xalqın yaddaşında yaşayır və dəyişməmiş. O kəndlərdən sonra həmin yerlərdə hər il onlarla ailə coma qurub, yaylayıb, ancaq xalq yurdlarının adlarını nəsil-dən-nəslə ötürə-ötürə yaddaşında yaşadır.

Kaş dünyanın e.ə 4-cü, 3-cü, 2-ci minilliklərindəki toponimlər xəritəsini çəkmək mümkün olardı. Bu, dünyanın etnik xəritəsi olardı və dövrün etnik mənzərəsini gözələrimiz önündə güzgü kimi canlandırardı.

Ayrı-ayrı coğrafiyalarda rast gəlinən eyni adlı toponimlərə təsadüf kimi baxmaq olmaz. Toponimlər onları yaradan xalqın özüllə birlikdə yayılır və yaşayır. Bu sözləri eynilə quşçu toponimləri haqqında söyləmək olar. Azərbaycanın quşçu toponimləri olmayan bölgəsi yoxdur.

Şuşada Aşağı Quşçular və Yuxarı Quşçular kəndləri var. Onları fərqləndirmək üçün Quşçu adının önünə Yuxarı və Aşağı sözləri qoşulub. Belə adlar Azərbaycanda yetərinçə çoxdur. Deməli, bu iki kəndin adı Quşçu etnonimindən və kəndlərin yerləşdiyi coğrafi vəziyyəti bildirmək üçün ona qoşulmuş Yuxarı və Aşağı sözlərindən yaranıb. Hər iki kənd dağətəyi ərazidə yerləşir.

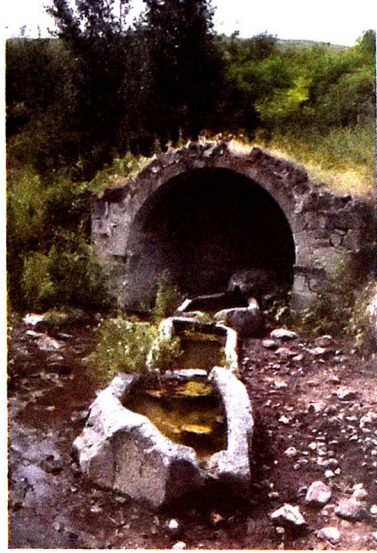
Anşanın (Elamin) paytaxtı Şuşa şəhəridir. Həmin Şuşa şəhərinin rayonlarından biri Kuşan adlanır. Quşçu adının Kuşan yazılışına bir çox qaynaqlarda rast gəlinir. Azərbaycanın Şuşa şəhərindəki iki kəndin Aşağı Quşçular və Yuxarı Quşçular adlanması və Anşanın (Elamin) paytaxtı Şuşa şəhəri və onun Kuşan/Quşçu rayonu. Adların bu qədər eyniliyi heç vaxt təsadüf ola bilməz. Bu eynilik Azərbaycanda və Anşanda (Elamda) Quşçuların yaşadığını təsdiqləyən yaxşı faktıdır.

"Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti"ndə Şuşadakı Yuxarı Quşçular kəndinin camaatının Qazax mahalından köçüb gəldikləri söylənib.

Cəbrayıl rayonunda bir Quşçular kəndi var. Bu kənd dağ döşündə yerləşir. Şair dostum Əlirza Xələfli ilk dəfə təyinatla o kəndə göndərilib və orada müəllim işləyib. Onun dediyinə görə, həmin kənddəki ən böyük dərəninin adı Quşçular dərəsidir. Bundan başqa, kəndin gur sulu bir bulağına da xalq, kənd camaatı Quşçular bulağı deyir.

Cəbrayıldan Dağlıq Qarabağa gədən yolun belindən aşdığı dağın Güneşində bir Quşçu kəndi də var. Əlirza Xələfli deyir ki, bu kənddə qədim bir alban məbədi var idi. Ora heç vaxt ermənilər gəlmirdilər. Həmin kənddə yaşayanların böyük bir hissəsi Cəbrayıl rayonundakı Quşçular və Xələfli kəndlərinin camaatı ilə yaxın qohum olublar. Hər üç kənddə eyni nəsil yaşayıblar. Həmin kənddə böyük bir çinar var idi. Onun yaşı min ildən yuxarı olardı. Dörd yan çinar meşəsinə dönmüşdü. O çinarlıqda gur sulu bir bulaq var idi ki, kəndin bütün camaatı onun suyundan içirdi. Camaat da onun adını Quşçular bulağı qoymuşdu. Sözsüz ki, bu adları quşçuların özləri qoymuşdular. Bu kənd dağın döşündəydi. O dağın güneyinə də xalq Quşçunun güneyi deyirdi.

Quşçular kəndində bir yaşlı qadın yaşayırdı. O, kəndin tək yerli, köklü

adamı olub. Deyirmiş ki, biz bu yerin köklü adamlarıyıq, erməni deyilik, alban türklərindənik. İndi bizi zorla erməni adlandırır. Bizim ulu babalarımız danışdırlar ki, min illik tariximizi bilirlik və özümüz də türkük. Bu kənddə bizim ədralarımız min il bundan əvvəl yaşayıblar. O qadının dediyinə görə, ermənilərin Qarabağa köçürüldüyünü babası görübmüş.

Quşçu Kovsan Laçında dağdır. Kiçik Qafqaz dağlarındadır. Bu ad Quşçu etnonimindən və türk dillərində carçı, xəbərçi, elçi anlamlarında işlənmiş kovsan sözdündən yaranıb, açımı "quşçuların carçısı, xəbərçisi, elçisi" deməkdir. "Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti"ndə Kovsan sözüne görə, bu toponimin quşçuların bir tirsinin adını əks etdirdiyi göstərilir.

Laçında Quşçu yol ayrıcı və Quşçu qalası dağları da var.

Quşçular dağı Xocavənddədir. Kiçik Qafqaz dağlarına aiddir.

Quştəpə Füzulidə dağdır. Köndələnçayla Quruçayın arasındadır. Guya "burada çoxlu quşun olması ilə əlaqədar dağ belə adlandırılmışdır. Oronim quş və təpə komponentlərindən düzəlib". Oronimin quş və təpə sözlərindən düzəldiyini doğru düşünən müəllif onu quşun çoxluğuyla bağlayanda yanlışlığa yol verib. Qarabağda Quşçu etnonimindən yaranmış toponimlərə çox rast gəlinməsi Quştəpənin də onlarla eyni köklü olduğunu göstərir. Bu daha doğru fikirdir. Çünki Azərbaycanda quş olmayan təpə yoxdur. Elə təpələr var ki, orada quşların sayı Quştəpə dağındakından da çoxdur. Adın quşların çoxluğuyla bağlı yarandığı inandırıcı görünür. Digər Quşçu dağları, Quşçu bulağı, Quşçu dərəsi, Quşçu yalı və s. adlar da sonuncu fikri təsdiqləyir.

Quşçular Xocalı rayonunda çaydır. Qarqar çayının qoludur. Keçmişdə çayın yaxınlığında olmuş Quşçular kəndinin adı ilə adlandırılıb və ya əksinə. Toponimlərin yaranmasında hər iki hala rast gəlinir. Azərbaycanda bir-birinin yaxınlığında yerləşən eyni adlı çaylar və kəndlər çoxdur. Onların birinin adı digərindən götürülüb.

"Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri" 1727-ci ildə yazılıb. Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsində dəyərli qaynaqlardan biridir. Dəyəri də başlıca olaraq ondadır ki, həmin qaynaqda bu gün adları bizə bəlli olmayan və yalnız onda saxlanmış çoxlu yer adları var. Həmin kitabda Quşçu tayfasının adıyla bağlı bir neçə kənd və məzrə qeydə alınıb.

"Müfəssəl dəftər"də Quşçu məzrəsi adlı daha bir toponim var. Bu məzrənin Qarabağda olmaq ehtimalı çoxdur.

M.H.Vəlilinin "Azərbaycan" kitabında toponimlər, o cümlədən Quşçu tayfasının adı ilə bağlı olan yer adları var. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Cavanşir qəzasında-Quşçu, Bilək Quşçu, Quşçu Təzəkənd;
2. Cəbrayıl qəzasında-Quşlar;
3. Şuşa qəzasında-Quşlar və Quşuoba.

M.H.Vəlili Bilək Quşçu kəndini Cavanşir qəzasında yerləşdirib. Əzəmət

Rüstəmov Balak kəndinin Zəngəzurda olduğunu yazır. Cavad Heyət Balak adı haqqında belə bir bilgi verir: "...516-cı ildə Savarların başbuğu Balak və ya Bələk Sasanilərlə ittifaq bağlayıb onların yardımı ilə bizanslarla savaşı. 520-ci ildə Balak öldü, xanımı Buğarıq onun yerində oturdu".

Ə.Rüstəmov Balak toponimi haqqında danışarkən türkoloq N.A.Baskakovun da Bələk/Balax sözünün Sabir xanlarından birinin adı olduğu fikrini xatırladır, onunla və Cavad Heyətlə razılaşdığını söyləyir. Bizcə, Ə.Rüstəmovun haqqında danışdığı Balaq/Bələk kəndi M.H.Vəlilinin adını çəkdiyi Bilək Quşçu kəndidir. Onların Zəngəzurda yerləşməyi də bu fikri gücləndirir. M.H.Vəlili kitabını yazanda Zəngəzur Cavanşir qəzasının tərkibində olub.

M.H.Vəlilinin kitabındakı Bilək Quşçu, Quşçu Təzəkənd (Cavanşir qəzası), Quşlar və Quşuoba (Şuşa qəzası) kəndlərinin adlarına digər qaynaqlarda rast gəlinir. Onlar Şuşadakı Aşağı Quşçu və Yuxarı Quşçu kəndləri də deyil, çünki Quşlar və Quşuoba kəndlərinin adları dəyişdirilmiş olsaydı, rəsmi sənədlərdə mütləq görünməliydə. Ancaq sənədlərdə belə bir bilgi yoxdur.

Nadir Məmmədovun "Azərbaycanın yer adları" əsəri də çox maraqlı kitablardan biridir. N.Məmmədov bu kitabı yazarkən sözsüz ki, Quşçu toponimləri ilə də maraqlanıb. Onun kitabının bir dəyəri də ondadır ki, kənd adlarından başqa, əksər hallarda yazılı qaynaqlara düşməyən xeyli sayda dağ, dərə, yol, aşırım və s. kimi yer adlarını üzə çıxarıb. Sözsüz ki, onların arasında Quşçu toponimləri də var. Şamaxı və Daşkəsən rayonlarındakı Quşçu dağı, Laçın rayonundakı Quşçu ayrığı, Quşçu qalası dağı, Xocavənd rayonundakı Quşçular dağı, Gədəbəy rayonunun Göyəlli kəndindəki Quşçunun yalı və s. belə yer adlarından.

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində bizə bəlli olan Quşçu toponimləri aşağıdakılardır:

Kəndlər

Quşçu kəndi-Laçın rayonu
Quşçular kəndi-Bərdə rayonu
Aşağı Quşçu kəndi-Şuşa şəhəri
Yuxarı Quşçu kəndi-Şuşa şəhəri
Qışi kəndi-Qarabağda
Quşçu kəndi-Cəbrayıl
Quşçu kəndi-Qarabağda

Tarixi qaynaqlardakı kəndlər

Quşçu kəndi-Cavanşir qəzası
Quşçu Balıq (Quşçu Bilək) kəndi-Cavanşir qəzası
Quşçu Təzəkənd kəndi- Cavanşir qəzası
Quşçuoba kəndi-Şuşa qəzası
Quşlar kəndi-Şuşa qəzası
Quşlar kəndi-Cəbrayıl qəzası
Quşçu Məsrəsi kəndi-Qarabağda

Dağlar

Quşçu Kovsan dağı-Laçın rayonu
Quşçu yol ayrıcı dağı-Laçın rayonu
Quşçu qalası dağı-Laçın rayonu
Quşçular dağı-Xocavənd rayonu
Quştəpə dağı-Füzuli rayonu

Bulaq, dərə, düz və s.

Quşçular bulağı- Cəbrayıl
Quşçu dərəsi-Cəbrayıl
Quşçu düzü- Cəbrayıl
Quşçular çayı-Xocalı rayonu
Quşçular bulağı-Qarabağda
Quşçunun güneyi-Qarabağda

Sözsüz ki, bunlar Qarabağda olan Quşçu toponimlərinin hamısı deyil. Bu sahədə axtarışlarımız davam edir. Bu işdə bölgəni yaxşı tanıyan ziyalılardan bizə böyük köməyi dəyə bilər. Azərbaycan dilçilərinin və toponimçilərinin böyük əksəriyyəti Quşçu tayfasının Azərbaycanda çox qədimdən yaşadığını yazırlar. Ona görə Quşçu yer adlarının eyni etnonimdən yarandığı fikrindədirlər.

İslam SADIQ
filologiya elmləri doktoru
Pərinaz SADIQLI
tarix üzrə fəlsəfə doktoru